

Katholieke sociale leer verbreden met ecologische dimensie*

De milieucrisis is een religieus feit. De katholieke sociale leer moet daarom verbreed worden met een ecologische dimensie. Mensen beschouwen zich in die dimensie in een levend verband met de natuur; dit noemt men retiniteit. De omgang met de natuurlijke omgeving maakt in die visie intrinsiek deel uit van elk beleidsterrein.

In juni 1997 vindt in Graz (Frankrijk) de Tweede Europese Oecumenische Assemblée plaats. Het is een bijeenkomst van 700 gedelegeerden die een breed palet aan Europese kerken vertegenwoordigen. Daarnaast zullen een kleine tienduizend deelnemers aanwezig zijn die het thema 'Verzoening' aan de orde stellen in workshops en bijeenkomsten naast het officiële programma. In Graz gaat het om Verzoening als gave van God. Onder deze term worden zes maatschappelijke en culturele thema's aan de orde gesteld die volgens de kerken wezenlijk zijn bij de ontwikkeling van een humaan Europa. Het zijn achtereenvolgens het zoeken naar zichtbare eenheid van de kerken; dialoog met religies en culturen; verzoening als inzet voor sociale gerechtigheid en bovenal voor het overwinnen van armoede, uitsluiting en andere vormen van discriminatie; verzoening tussen de volkeren als geweld-

Drs. H.J. Geerts

loze vorm van conflictoplossing; verzoening als een nieuwe praktijk van ecologische verantwoordelijkheid in het bijzonder met het oog op de volgende generaties en tenslotte verzoening als een rechtvaardige verhouding met andere regio's in de wereld. Midden mei 1997 is het tweede werkdocument voor deze Assemblée uitgekomen dat in ongeveer veertig pagina's een aanzet geeft voor een perspectief op deze terreinen. Dat perspectief bestaat uit een moreel en maatschappelijk appèl aan de leden van de kerken, maar ook aan alle andere burgers van Europa. Zowel inhoudelijk als qua opzet neemt de Assemblée van Graz de uitgangspunten op van de vorige bijeenkomst in Basel in 1989. Deze bepaalde onder de naam Conciliair Proces de maatschappelijke

* Dit artikel is geschreven voor de Tweede Europese Oecumenische Assemblée in Graz in juni 1997 plaatsvond.

verantwoordelijkheid van christenen tot de *trias* Vrede, Gerechtigheid en Heelheid van de schepping. Dit artikel gaat in op de visie van kerken op de laatste van deze trits, de milieuproblematiek, met name vanuit een meer katholiek standpunt. Het is mede gebaseerd op een advies van de werkgroep Zorg voor de Schepping van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving en op het overleg over de werkdocumenten van Graz door een internationale werkgroep van katholieke organisaties in Duitsland, België en Nederland.¹ In die documenten wordt impliciet een verbreding van de katholieke sociale leer aan de orde gesteld, die in dit artikel meer expliciet wordt toegelicht. Daarbij volg ik de benadering van de moraaltheoloog Korff uit München die de sociale verhoudingen tussen mensen ingebed ziet in natuurlijke netwerken of ecosystemen. Dat vereist naast een sociale moraal die de verantwoordelijkheden tussen mensen onderling helpt beschrijven, een perspectief voor de omgang van mensen met de natuurlijke omgeving. Dit perspectief is binnen de katholieke kerk religieus gemotiveerd.

Milieuproblematiek een religieus feit

Welke rol kunnen en willen de kerken innemen bij een beoordeling van het gedrag en de opvattingen binnen onze moderne cultuur die de aarde zo sterk beheersen en beïnvloeden dat ook het menselijk leven wordt aangetast, dat landschappen verdwijnen, hulpbronnen opraken en de in te ademen lucht, het te drinken water vervuild raken? Hoe vanzelfsprekend het ook moge klinken, die rol is op de eerste plaats religieus en levensbeschouwelijk van aard. Het gaat om houdingen en opvattingen over de

plaats van de mens binnen de natuurlijke orde en wanorde, in het licht van de eeuwigheid, voor het aangezicht van God. Het is opvallend dat in het eerste werkdocument voor de Assemblée, deze specifiek religieuze dimensie van de milieuproblematiek op de achtergrond bleef, terwijl in het nu bijgestelde tweede werkdocument deze dimensie op de voorgrond is komen te staan. De crisis van het natuurlijk leefmilieu maakt dat christenen zich niet alleen als verantwoordelijke rentmeesters, maar ook als slachtoffers, bewust raken van een buitengewoon belangwekkend onderdeel van hun levensbeschouwing: het besef dat het leefmilieu een onderdeel is van de door God geschapen werkelijkheid. In die zin is de milieucrisis een religieus feit. Wanneer het gaat over de crisis van de ecologie, dan gaat het om de crisis van (het geheel van) de menselijke ervaringen met de natuur - en dus ook de christelijke duiding van die ervaringen.² De ecologische crisis is dus niet alleen materieel, maar ook (en voor christenen in ieder geval) radicaal levensbeschouwelijk van aard. In deze zin verwijs ik graag naar de theoloog Houtepen die dit standpunt als volgt verwoordde tijdens een CDA-bijeenkomst in december 1994 (op een plek die overigens met het openbaar vervoer nauwelijks te bereiken was). "De werkelijkheid om ons heen, of we die natuur, milieu of schepping noemen zit vol ambivalenties, aporiën, chaos en ruis. De oorlog van allen tegen allen woedt, van nature, tot in het diepste niveau van alles wat is en niet pas op het niveau van mensen en volkeren. Precies met dit wankle evenwicht, met de ambivalenties van de natuur en de broosheid van het menselijk leven en de menselijke cultuur confronteert ons de Bijbel, met name in

Genesis. Uit de *tohu wabohu* - de chaos - van de materie ordent de scheppende God een kosmische orde, door differentiatie: een waterscheiding tussen zee en land, een tuin van Eden, planten en dieren, alles in vaste soorten en patronen en tenslotte de mens, man en vrouw die de twee gezichten vormen van het gelaat van God. Scheppen (br', bara) betekent: scheiden, differentiëren, afzonderen, ordenen, richting geven, oriënteren. Het scheppingsverhaal bood als reflectie op de gang van zaken in de natuur, troost tijdens de ballingschap in Mesopotamië waar dit boek ontstond. Ballingen en vluchtelingen spiegelen zich aan de zegen van het verbond en aan de ordenende economie van hun God. In de schepping, te midden van alle contingentie en chaos schuilt een gerichtheid tegen alle wetten van verval en vernietiging in, die de mensen zich hebben weten eigen te maken.³

Binnen het wankle evenwicht tussen gebruik en misbruik van de natuur, in het perspectief van de eindigheid van ons leven en de kwetsbaarheid van de aarde en het heelal leven christenen zonder vermetel vertrouwen in de goede afloop van de geschiedenis. In dit religieuze besef spreken christenen over de medeverantwoordelijkheid van de mensen voor de schepping.

In daad en woord

De verantwoordelijkheid voor de schepping vereist op het niveau van het bewustzijn een perspectief op het geheel van de werkelijkheid. Zo'n levensbeschouwelijk besef raakt verstand en hart en is een kwestie van attitudes en gedragingen die niet gereduceerd kunnen worden tot vraagstukken van politieke of technische aard. De vraag naar het draagvlak voor politieke keuzes op

dit terrein, vereist overigens wel een levensbeschouwelijk antwoord op de vraag: wie is de mens in de Schepping? Politieke maatregelen zullen pas effect hebben wanneer ze gedragen worden door een verandering van mentaliteit bij de burgers. Van die mentaliteitsverandering zal afhangen of burgers inderdaad 'van harte' deze maatregelen zullen opvolgen en of ze daarin ook een stimulans vinden om op eigen initiatief verdere stappen te zetten tot het verkleinen van de huidige milieuproblematiek en tot het voorkomen van nieuwe verslechtingen.

Er bestaat een opvallende tegenstelling in onze cultuur tussen enerzijds het bewustzijn dat 'een nieuwe levensstijl' nodig is, en anderzijds het feitelijk milieugedrag van mensen. Dat gedrag staat haaks op de overtuigingen van mensen. Daar ligt voor christenen een boeiende uitdaging omdat zij de samenhang tussen overtuiging en handelen (orthodoxie en orthopraxie) voortdurend benadrukken en bevorderen. Bredere lagen binnen de kerken zouden uitgedaagd kunnen worden door groepen die hier verkennend nieuwe wegen gaan. Een voorbeeld van zo'n groep binnen de katholieke kerk is bijvoorbeeld de Franciscaanse Samenwerking. Deze kerkelijke beweging vervult op kleine schaal een rol op het terrein van het milieu die te vergelijken is met die van de kerkelijke vredesbeweging in de periode tussen de wereldoorlogen en na 1945. Het huidige bondgenootschap tussen Pax Christi en Amnesty International toont aan dat het op termijn mogelijk is de eigen boodschap zodanig te formuleren dat men gesprekspartner wordt voor een *multinational* als Shell wanneer deze het eigen beleid in een maatschappelijk meer verantwoorde richting bij wil stellen.

Kerkelijke groepen kunnen op basis van hun gelovige visie in contact treden met personen en organisaties die op het terrein van de milieuproblematiek eigentijdse en creatieve stappen zetten. In Duitsland heeft de kerkelijke organisatie Misereor (ondersteund door een aantal milieureferenten uit de bisdommen - een kerkelijke functie die in de Nederlandse kerkelijke verhoudingen niet bestaat) een grootschalig onderzoek uitgevoerd samen met de verenigde Duitse Milieuorganisaties (BUND).

De vergelijking met de vredesproblematiek maakt duidelijk dat de kerken in hun boodschap over een eigen dimensie beschikken, die de meeste bondgenoten niet op dezelfde wijze zullen verwoorden. De kerk heeft een geschiedenis en een traditie waarin de culturele betekenis van de schepping in verhalen en rituelen gelovigen en anderen spiritueel aanspreekt. Deze levensbeschouwelijke dieptedimensie wordt door de milieuorganisaties doorgaans niet gethematiseerd. Vanuit hun geloof is het

aan vertegenwoordigers van de kerken om in het milieudebat de positie naar voren te brengen, dat in de zorg voor de schepping hoop en vertrouwen de doorslag mogen geven - door het geloof in de Schepper. De kerken getuigen van het transcendente karakter van de schepping en de positie van de mens/mensheid daarin. Daarbij gaat het meer om punten van oriëntatie, dan om de geboekte resultaten.⁴

Bij het uitdragen van deze christelijke boodschap is een religieuze authenticiteit verondersteld; het uitdragen van de geloofsboodschap hangt niet alleen af van de inhoud maar ook van de door-

leefde overtuiging en het feitelijk handelen van de boodschapper. Daardoor krijgt deze boodschap kleur en betekenis en wordt ze betrouwbaar en geloofwaardig. Deze boodschap van de kerken is pas religieus van waarde wanneer hij verwijst naar Gods aanwezigheid in de schepping. Daar schort het aan. Wanneer de kerken een eigentijdse boodschap willen ontwikkelen op het terrein van de zorg voor de Schepping zal de inhoud daarom niet alleen betrekking moeten hebben op de Schrift of op kerkelijk leerstellig spreken; maar ook op het organiseren van een orthopraxis. Geloofspraktijk en geloofsinhoud vormen elkaars toetssteen. In de documenten voor Graz wordt ook gewezen op het belang dat de kerk in haar eigen huishouding een geloofwaardig beleid voert. Hoe doen parochies aan energiebesparing; hoe regelen ze het vervoer naar de liturgievieringen, en hoe worden kerkelijke bezittingen beheerd? Dit lijken zaken van ondergeschikt belang, maar behalve de waarde op zich, hebben ze voor bondgenoten binnen de milieubeweging een belangrijke signaalwerking. Vervolgens is het van groot belang deze thematiek in te brengen in catechese, liturgie en verkondiging. Daarmee kan de kerk het woord bij de daad voegen en een dimensie van bezinning inbrengen ten behoeve van allen die verantwoordelijkheid willen dragen in de milieubeweging.

Een katholiek perspectief

De ontwikkeling van die boodschap vindt nu binnen de katholieke kerk plaats in de marges van de hernieuwde aandacht voor de katholieke sociale leer. Deze katholieke sociale leer beschouw ik als een dynamisch leerproces waarin de kerk haar visie op de sociaal-econo-

Geloofspraktijk en geloofsinhoud vormen ook op het gebied van het milieu elkaars toetssteen.

mische en politieke aspecten van de samenleving telkens formuleert met het oog op een 'algemeen welzijn'. Daarin zal vanwege de rechtvaardige verdeling van goederen tussen de huidige en komende generaties, maar ook vanwege de eigenwaarde van de natuur, plaats zijn voor de ecologische dimensie.

Een voorbeeld van een stap in dit leerproces is de brief van de Engelse Bisschoppenconferentie van oktober 1996 (*'On common good'*), waarin de visie van katholieken op de tweedeling in de Britse samenleving wordt uiteengelegd. Deze brief is de eerste van een aantal actuele brieven van Europese bisschoppenconferenties (in Frankrijk, Duitsland, Schotland) die de aandacht vestigen op de negatieve gevolgen van een ongereguleerd kapitalisme voor grote groepen aan de onderkant van de samenleving én voor het milieu. De bisschoppen hebben als vertegenwoordigers van kerken op grond van hun pastorale ervaringen een politiek signaal afgegeven. Hun visie bevat een pleidooi voor een meer solidaire samenleving en staat daarmee in lijn met de religieuze traditie van het opkomen voor rechtvaardigheid. Bijzonder is dat de Engelse bisschoppen zich uitdrukkelijk beroepen op de katholieke sociale leer zoals deze in een reeks van encyclieken en andere documenten sinds het einde van de negentiende eeuw een voortdurend commentaar vormde op misstanden die samenhangen met de industrialisatie in de moderne tijd, en met de globale verdeling van goederen tussen de volkeren. In die brief valt de expliciete aandacht voor de milieuproblematiek bijzonder op naast de aandacht voor de twee centrale traditionele thema's: het beginsel van de subsidiariteit/participatie en het beginsel van de rechtvaardigheid/solidariteit.

Het mensbeeld van de katholieke Kerk vormt de basis van deze beginselen binnen de sociale leer. Dit mensbeeld bestaat uit twee elkaar complementerende perspectieven, dat van de persoon en dat van de gemeenschap. De kerk hanteert de opvatting dat er vanuit het perspectief van de persoon sociale normen bestaan waarin de waardigheid van de mens en zijn ontwikkeling als persoon worden gewaarborgd. De samenleving is er voor de mens en niet omgekeerd; "de individuele mens is noodzakelijk het fundament, de oorzaak en het doel van alle sociale instellingen".⁵ In de samenleving moeten de uitgangspunten rechtvaardigheid en subsidiariteit worden beschermd. De rechtvaardigheid is binnen het kerkelijk spreken dikwijls aan de orde gesteld op globaal niveau en is als principe betrokken op de universele bestemming van de aardse goederen: "God heeft de aarde met alles wat daarin is, bestemd voor het gebruik van alle mensen en volkeren, zodat de geschapen goederen in een billijke verdeling aan allen moeten toekomen, onder de schutse van de rechtvaardigheid, vergezeld door de liefde."⁶ Zo wijst ook de huidige paus op de slechte verdeling van de goederen en diensten die oorspronkelijk bestemd zijn voor allen.⁷ Subsidiariteit en participatie wijzen naast de rechtvaardigheid op de hulp die de gemeenschap aan zijn leden moet geven (of de ruimte die ze moet laten) om de eigen ontplooiing van de leden van die gemeenschap gestalte te geven en de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid mogelijk te maken. De sociale encyclieken leggen de nadruk op concrete knelpunten in de internationale orde vanuit een op het eerste gezicht antropocentrisch (de mens staat in het midden) wereldbeeld. Voor de betekenis van de katholieke sociale

leer als zoekproces in de toekomst is ontegenzeggelijk een visie noodzakelijk op de levenloze, de plantaardige en de dierlijke omgeving van mensen. De reden hiervoor is niet alleen gegeven met de beschadiging en vernietiging van deze omgeving, maar ook met de noodzaak om binnen de katholieke traditie de fundering van de werkelijkheid in God te benoemen en te verbeelden. Die werkelijkheid blijft in de katholieke visie niet beperkt tot de relaties tussen mensen. Zo wordt het begrip verlossing niet alleen toegepast op mensen, maar ook op de levenloze natuur.⁸ In die zin wordt een antropocentrische benadering in de katholieke sociale leer gerelativeerd door een theocentrische.

Zorg voor de schepping

Onder de huidige paus maar ook al eerder heeft het kerkelijke legerambt op dit terrein een reeks documenten doen verschijnen welke richting geven aan de ontwikkeling van een kerkelijke ecologische en sociale ethiek.⁹ Het kerkelijk leergezag spreekt over de mens als evenbeeld van God en daarom van een unieke positie van de mens binnen de

hem omringende schepping. Dat betekent echter geenszins dat de mens met deze schepping willekeurig kan omgaan, laat staan deze naar eigen believen zou mogen vernietigen. De verantwoordelijkheid van de mensheid voor de schepping is wereldwijd en vereist een solidari-

teit tussen ontwikkelingslanden en industriestaten: de opheffing van de armoede is een voorwaarde voor de bescherming van het milieu. Nieuw in kerkelijke documenten is daarbij het beroep op de toekomstige generaties als argument voor de zorg voor de na-

tuur - de menselijke leefruimte moet ook om die reden worden verbeterd; de zorg voor de schepping is als de zorg voor een tuin - men dient geen woestijn achter te laten aan het nageslacht. Dat wordt ook nog eens gelovig beargumenteerd: zowel dieren als planten zijn weliswaar door de mens ten eigen nutte in te zetten en zelfs te doden, maar op grond van het schepsel-zijn van God gaat de waarde van dieren en planten boven hun nut voor de mensen uit; het zijn geen wegwerpstukken. De kerk heeft tijdens de bisschoppensynode van Rome in 1971 gewezen op een zorgvuldige omgang en bescherming van de schatten der natuur.¹⁰ Het kerkelijk standpunt kenmerkt zich bij de analyse van de problematiek vooral door te wijzen op de eigen verantwoordelijkheid van de mens. Waar het gaat om oplossingen is dit standpunt antropocentrisch. De oplossing van de milieucrisis vereist een nieuwe attitude tegenover de natuur en een veel bescheidener levensstijl. Die levensstijl is volgens de kerk geen individuele kwestie alleen; de verantwoordelijkheid ligt ook bij de maatschappij op andere niveaus, van bedrijfsleven en politiek tot aan de gehele inrichting van het economisch stelsel (ecologische verantwoorde sociale markteconomie).

Of om de brief van de Engelse bisschoppen te citeren: "(106) De kerk erkent dat de zorg voor het milieu deel uitmaakt van de zorg voor het algemeen welzijn - het milieu is een 'algemeen goed' waarvoor de mensheid een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid draagt. We moeten ons verzetten tegen een aantal makkelijke veronderstellingen uit een vroeg stadium van de industrialisatie, zoals de gedachte dat de mensheid, die van God immers de heerschappij over de aarde had gekre-

**Opheffing van
armoede is een
voorwaarde voor
bescherming van het
milieu.**

gen, de onbeperkte vrijheid had om de natuurlijke omgeving ten behoeve van haar eigen doeleinden te plunderen. Mensen die zich groepen voelen tot de liefdevolle zorg voor de innerlijke balans van de natuur, geven gehoor aan een diep religieus instinct, dat hen door God ingeschapen is. Hun intuïtie zegt hen dat de mensheid haar plaats op deze planeet als een geschenk en een voorrecht moet zien en een, in de woorden van de Catechismus van de katholieke kerk, 'religieuze eerbied voor de heilheid van de schepping moet ontwikkelen (2415)."

Het begrip '*sustainable development*' wordt in de brief niet direct genoemd, maar naar zijn betekenis wel omschreven: "(107) Het 'algemeen goed' van ons milieu is er niet alleen voor ons, om er nu zorgvuldig gebruik van te maken en te genieten, we hebben het ook in beheer voor de toekomstige generaties, zodat die er op hun beurt gebruik van kunnen maken en ervan kunnen genieten. De autoriteiten mogen het nooit behandelen als een mogelijke bron van winst of verlies. Aldus beschouwd, is het milieu een grote bron van natuurlijke rijkdommen die de gehele mensheid, nu en in de toekomst, vrijelijk en gelijkelijk toekomen. Vanwege die hypotheek op het milieu, die de toekomst op het heden heeft, mogen we ons de natuurlijke rijkdommen niet geheel en al toeëigenen, alsof alleen de bezitter zeggenschap heeft over de manier waarop ze worden aangewend. Elke generatie heeft de natuurlijke omgeving te leen, en moet die na gebruik teruggeven in een even goede of zelfs betere staat dan zij haar te leen heeft gekregen". De Engelse bisschoppen pleiten op grond van dit alles ook voor het in leven roepen van autoriteiten op wereldniveau die op dit punt verantwoordelijkheid dragen.

Retiniteit

De katholieke sociale leer heeft sinds haar ontstaan de vraag gesteld naar de wijze waarop personen en groepen hun leefwijze verantwoorden en hoe zij gestalte geven aan de sociale samenhang in hun wereld. Met het gegroeide algemene bewustzijn van de ecologische gevolgen van het eigen handelen staat de mensheid voor nieuwe taken en uitdagingen. Om de samenhang tussen de mens en de niet-menselijke natuur aan te geven, pleit de sociaal-ethicus Korff voor het begrip retiniteit.¹¹ Dat begrip benoemt een principieel uitgangspunt dat de culturele en sociale systemen waarin mensen leven, beschouwt als ingebed te zijn in de draagkracht van de natuur. Die inbedding noemt Korff op grond van het Latijnse '*rete*' (net) retiniteitsprincipe. Dat levensbeschouwelijk principe kan bijdragen aan een ecologisch handelingsperspectief binnen de katholieke sociale leer, naast solidariteit en subsidiariteit als sociale handelingsperspectieven.

De bijzondere plaats die de mens volgens de katholieke leer inneemt in de schepping vereist een milieu-ethische benadering die op diverse punten afwijkt van een sociaal-ethische benadering. Een regel als: "wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet" binnen een sociale ethiek is niet te vertalen binnen de milieu-ethiek. Een dergelijke regel kan immers wel zinvol aan mensen worden voorgehouden, maar niet aan de natuurlijke omgeving. Datzelfde geldt voor de genoemde grondprincipes van de katholieke sociale leer, gerechtigheid en solidariteit zijn als sociaal-ethische principes niet zomaar toe te passen op de verhouding met de natuur. Ook hier geldt als voornaamste bezwaar het element van wederkerige verantwoordelijkheid dat met

deze begrippen gegeven is. Mensen kunnen wel, de natuurlijke omgeving kan niet worden aangesproken op 'medemenselijkheid'. Binnen de ethiek bestaan er wel pogingen om ook de natuur een eigen recht te geven en af te geraken van een antropocentrisme. In dergelijke biocentrische benaderingen komt aan de natuur niet zozeer de status van persoon-zijn toe in de zin dat planten en dieren onze broeders en zusters zouden zijn, maar wordt het respect voor het leven (in al zijn vormen) het dragende ethische beginsel. Korff meent - en zijn standpunt neem ik over - dat hier een gevaarlijke grensoverschrijding op de loer ligt. Zo'n biocentrisch ethisch perspectief leidt op den duur toch tot een personalisering van de natuur. Want wanneer niet principieel gesteld wordt dat menselijk leven fundamenteel afwijkt van alle andere leven, valt elke ethische onderscheiding weg en is er uiteindelijk geen reden om bij de afweging tussen niet-menselijk leven en menselijk leven te kiezen voor het laatste. Een dergelijke keuze lijkt alleen principieel religieus te motiveren.

Vanuit de joods-christelijke traditie is het beginsel van het *Imago Dei* (de mens als beeld van God) cultuurdragend geweest. In dit beginsel ligt de mogelijkheid voor een argumentatie binnen de milieu-ethiek die theologisch-ethisch van aard is. Daarin draagt de mens voor God verantwoordelijkheid voor zijn schepping en is schepper naast God geworden. Een dergelijk centraal stellen van de mens wil niet zeggen dat de mens per se ongevoelig is of zou moeten zijn voor de noden van de natuur of dat de mens de natuur zou moeten degraderen tot gebruiksvoorwerp. Een gelovige visie, bijvoorbeeld gefundeerd in een eigentijdse lezing van het eerste scheppingsverhaal in Genesis door Van

Wolde, benadrukt de verbondenheid van de mens (hebr. Adam) en de aarde (hebr. Adama). Dat verhaal drukt (waarschijnlijk veel meer dan er tot nu toe in is gelezen) een gelovig bewustzijn uit van de afhankelijkheid van de mens van de ecosystemen die hem/haar omringen, waarvan wij tot in elke cel deel uitmaken.

De kern van dit scheppingsverhaal ligt bij het besef van de afhankelijkheid van de natuur en het gelovige bewustzijn van uiteindelijke dankbaarheid, respect en heiligheid. Dit geloof vereist niet noodzakelijk een politieke strategie die overeenkomt met die van grote delen van de natuurbeweging. Voorzover het gaat om een strategie die geworteld lijkt in een levensbeschouwelijke visie dat de natuur een van de mens af te zonderen deel van de werkelijkheid is. En dat de natuur bij voorkeur blijvend onttrokken moet worden aan menselijk ingrijpen. De natuur als een cultuurvrije zone. Zo'n natuuroppvatting (die merkwaardig genoeg in Nederland onder de bescherming van het oude en saai cultuurlandschap het Groene Hart lijkt te liggen) plaatst de mens tegenover de natuur. Tussen de natuur en de mens is in die strategie fundamenteel sprake van een vijandschap aan de kant van de mens. Deze vijandschap kan hooguit worden beheerst wanneer mensen de natuur tegen de mens beschermen. Het christelijke alternatief voor deze af te wijzen benadering is dat mensen zich fundamenteel - of religieus/levensbeschouwelijk - in een levend verband met de natuur beschouwen. Het is veeleer dit besef van het opgenomen zijn in ecosystemen die de mens vooraf gaan, dat de mogelijkheden en grenzen bepaalt van menselijk ingrijpen. Een dergelijk levensbeschouwelijk besef kan met het woord 'retiniteit' worden benoemd. Dit

begrip houdt ons een ethisch perspectief voor waarin de sociale netwerken tussen mensen worden ingebed in natuurlijke netwerken of ecosystemen. Dit perspectief dat onze sociaal-culturele structuren weet te verbinden met de aan mensen voorgegeven ecosystemen, heeft niet de associatie van onveranderlijkheid die verbonden is met het begrip duurzaamheid. Een culturele inbedding in ecosystemen kan en moet wel degelijk evolueren.¹³ In dit begrip van retiniteit is er voor Korff sociale, technische en economische vooruitgang mogelijk, maar alleen wanneer deze door de randvoorwaarden die de natuur stelt, gedragen wordt. Dat betekent voor politiek beleid dat er in een religieus gemotiveerde katholieke sociale leer plaats is voor het begrip retiniteit, dat niet concurreert met de andere twee principes. Dat betekent dat de omgang met de natuurlijke omgeving niet naast ander beleid is opgenomen, maar een intrinsiek deel uitmaakt van ieder ander beleidsveld. In die zin ligt het begrip dicht bij het principe van Rio de Janeiro van *sustainable development*, zij het dat de nadruk valt op de ethische/levensbeschouwelijke overtuiging die de feitelijke en noodzakelijke samenhang tussen mens en ecosystemen benadrukt. Wat in Rio de Janeiro algemeen is aanvaard, benoemt op een politiek niveau datgene wat binnen de katholieke godsdienstige traditie aanwezig is.¹³ Een dergelijke levensbeschouwelijke visie die ten diepste religieus te duiden is, gaat binnen een 'katholiek sociaal-ecologische leerproces' waarschijnlijk een eigen plaats innemen naast en in samenhang met een visie op gerechtigheid en subsidiariteit.

Drs. H.J. Geerts is adjunct-secretaris bij de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving (KRKS)

Noten

1. Het eerste document verscheen onder de titel 'Zorg voor de schepping' in de bundel *De samenleving op waarden geschat*, uitgave van de katholieke Raad voor Kerk en Samenleving, 's-Hertogenbosch december 1996; het tweede als 'Versöhnung mit der Schöpfung, Eine Antwort katholische Organisationen in Belgien, Deutschland und den Niederlanden auf das (erste) Arbeitsdokument für die Zweite Europäische Ökumenische Versammlung in Graz 1997. Aachen, Brussel, 's-Hertogenbosch januari 1997.
2. Onder natuur wordt hier verstaan de werkelijkheid van de kosmos en de aarde met alle levenloze voorwerpen en levende wezens, voorzover ze niet door menselijke kennis en handelingen werd bepaald, maar hiaraan voorafgaat.
3. Deze overwegingen zijn ontleend aan een inleiding van A.W.J. Houpten tijdens een studieconferentie van het CDA, de christen-democratische partij in Nederland op 10-12-1994. Als artikel verscheen deze inleiding in *Christen Democratische Verkenningen* 2/95, 73-83.
4. Overigens wordt het verband tussen vredes- en milieuproblematiek steeds duidelijker; het gebrek aan ruimte en grondstoffen leidde in Rwanda tot een vreselijke burgeroorlog langs de scheidingslijnen van de stamverbanden.
5. *Alater et Alagistra* 1961, 219.
6. *Gaudium et Spes*, 69
7. *Sollicitudo rei socialis* (1987), 28
8. Enkele vraagstukken over God als Verlosser. Document van de Internationale Theologische Commissie. Nederlandse vertaling in Kerkelijke Documentatie, jaargang 24 nr. 8, 15 november 19..
9. Schlitt, M., *Umweltethik. philosophisch-ethische Reflexionen - theologische Grundlagen - Kriterien*, Paderborn, München, Wien, Zürich 1992. Met name de pagina's 162-180. Schlitt maakt in zijn overzicht geen onderscheid tussen de uitspraken van lokale - in het bijzonder de Duitse - bisschoppenconferenties, encyclieken en pauselijke preken.
10. In: *De justitia in mundo* (1971), nr. 8
11. Korff, W. Schöpfungsgerechter Fortschritt, Grundlagen und Perspektiven der Umweltethik in: *Herder Korrespondenz* 2/1997 p. 78-84.
12. Wat in de geschiedenis van de mensheid in zulke onderscheiden regio's als de Noordpool, echte en stadswoestijnen, en coulissenlandschappen in Twente, meer of minder succesvol is aangetoond.
13. In die zin betekent katholiek op een religieus-ethisch niveau 'algemeen'.